

ARKTISKE DISKURSER – MENNESKET I ARKTIS

Henning Howlid Wærp

Mennesket i arktis

Hva slags samfunnsrelevans har humaniora, spørres det ofte om, også i forhold til polarforskning. Det er et provoserende spørsmål for en humanist, for samfunnsrelevans er jo det eneste vi har, tenker vi. Samtidig ser vi jo hvor pengene går, til naturvitenskapen. Og selvfølgelig er det er lettere for dem å få aksept for at det er viktig å forske på is-tykkelse og forurensning, sel og isbjørn, enn for en litteraturviter å be om penger til polarforskning.

På den annen side, det bor mennesker i arktis, og i et oppslag i *Aftenposten* 12. april 2013, om nyere trender i polarforskningen, kunne man lese følgende: "Flere Aftenposten har snakket med mener at vi vet nok om isbjørn og sel. Nå må det forskes mer på menneskers gleder og sorger i et skiftende Arktis". En lignende tankegang finner en i boka *Nordområdene sett fra nord*, fra 2010, redigert av Elisabeth Angell, Sveinung Eikeland og Per Selle, som mener at regjeringens satsning på nordområdene siden 2005 først og fremst har vært innen næringspolitikk, og at honnørord som urfolk, økologi og folk-til-folk-samarbeide først og fremst har vært – ja, nettopp honnørord. Og at kunnskapssatsningen, som av myndighetene er erklært som navet i nordområdepolitikken, også først og fremst har vært næringsrettet. Det har vært lite fokus på myke sektorer, og på den innvirkning på liv og arbeid i nord som nordområdesatsningen vil ha. I tillegg er det generelt lagt lite penger i potten, på tross av store ord. Likevel er oppsummeringen til Per Selle, professor i sammenlignende politikk, trolig riktig når han sier om nordområdesatsningen:

Vi bør likevel ikkje undervurdera sjølve den kognitive nyorientering mot nord – både hos sentrale styresmakter og internt i regionen (auka sjølvkjensle). Det kan opna for nye idear og nye måtar å gjera ting på [...] som ein elles ikkje hadde sett føre seg [...]. (Angell, Eikeland og Selle 2010:378).

Det å undersøke endringer i den kognitive horisonten når det gjelder det nordlige, både historisk og samtidig, i Norge og internasjonalt, er slike ting forskningsgruppen Arktiske diskurser ved HSL-fakultetet på Universitetet i Tromsø driver med. Fokuset er på *mennesket* i arktis. Eller for å låne undertittelen på den første etnografiske filmen om eskimoene, *Nanook of the north*, fra 1922, av Robert J. Flaherty: "A Story of Life and Love in the Actual Arctic".

For f.eks. å få til endringer i forhold til vår forvaltning av naturen i nord, trenger vi ikke bare kunnskaper om den forurensningen og den klimaforandringen som faktisk skjer, men også et "trykk" mot våre holdninger, en økt oppmerksomhet og sensibilitet. Den franske antropologen og filosofen Bruno Latour sier i et intervju med *Klassekampen* i 2012 at vi må tenke nytt i klimadebatten: Vi må bli mer følsomme overfor den trusselen klimautfordringene representerer. Ifølge Latour har vi nok kunnskap, det er ikke mer forskning som trengs, den økologiske krisen handler ikke først og fremst om vitenskap. Når vi ikke klarer å handle politisk

overfor miljøkrisen, skyldes det at vi ikke er *sensitive* nok overfor den reelle trusselen som miljøkrisa faktisk utgjør. Her har diktningen en viktig funksjon, mener Latour, den kan vekke følelser i oss som gjør oss i stand til å gjøre noe med klimautfordringene. Estetikk er derfor blitt stadig mer viktig for Latour, og han har selv begynt å skrive skuespill (*Klassekampen* 03.11.2012).

Litteraturviteren Timothy Morton er på linje med Latour når han i boka *Teaching ecocriticism and green cultural studies* skriver at det å bry seg om omgivelsene har med evnen til `å legge merke til` å gjøre: "noticing things [one] may not have noticed before". Og at det er her litteraturen og kunsten kommer inn, for å endre holdninger. "It involves aesthetics" (Morton 2012:162). Estetikk har med holdninger og moral å gjøre, og litteraturvitenskapen har derfor for Morton en sentral plass i økokritikken.

Arktiske diskurser

Forskningsgruppen "Arktiske diskurser" ved UiT, som utgjøres av litteraturforskere fra fagene nordisk, engelsk, tysk, fransk, samisk og allmenn litteratur – pluss dokumentasjonsvitenskap og kunstvitenskap, presenterer sitt forskningsområde slik:

Den arktiske litteraturen omfatter et stort materiale som representerer ulike sjangre, skrivemåter og framstillingsformer, både skjønnlitterære og dokumentariske, på ulike nasjonalspråk. Dette tekstmaterialet er og har vært en viktig faktor i konstitueringen av våre begreper om natur og folk i "den nordlige verden". Språkbruken formes og utvikles i skjæringspunktet mellom faktiske erfaringer og ulike konvensjoner. Å kartlegge, beskrive og analysere litterære representasjoner av det arktiske i ulike fremstillinger - såvel som i ulike historiske epoker - er målet for prosjektet "Arktiske diskurser". Avisstoff, film, illustrasjoner og populærkultur er også med i materialet vårt. Vi jobber ikke bare innenfor det norske, men cirkumpolart. ([uit.no/arktiske diskurser](http://uit.no/arktiske-diskurser))

Slike diskurser, slike rådende forestillinger, understøtter ofte symbolske maktstrukturer og siver også over i politisk retorikk – og i polarpolitikk. Hvilke fortellinger skal fortelles? En som har undersøkt det i forhold til de to OL-søknadene til Tromsø, i perioden 2003 til 2008, er Ingrid Marie Kielland i en doktoravhandling fra 2012 på HSL-fakultetet ved Universitetet i Tromsø. Hun viser hvordan "arktisk" er et nøkkelord i søkerdokumentet av 2003. Der heter det: "Sammen skal vi skape en grensesprengende idrettsfest og gi verden et øyeblikk arktisk magi" (Kielland 2012:93). Kielland viser til hvordan ordet "nordområdene" brukes stadig oftere av søkerkomiteen enn ordet "Nord-Norge". For mens Nord-Norge sett sørfra er periferi, kan arktisk og nordområdene sees på som internasjonalt, ja, i noen sammenhenger som nettopp stedet der det skjer. Plutselig går den viktigste geografiske aksene ikke lenger nødvendigvis nord-sør, men øst-vest, som en internasjonalt cirkumpolar sone fra Alaska og Canada til Nordvest-Russland. Kielland undersøker hvordan fortellinger om stedet – "place stories", som hun kaller det – bidrar til å sette premissene for den politiske debatten. Ulike fortellinger eller forståelser av situasjonen åpner opp for ulike politiske prosjekter. Hvilke fortellinger – om fortid, nåtid og fremtid – er det plausibelt å komme med. Hvilke vil bli akseptert? Her

kreves det både kunnskap og politisk kløkt. Disse fortellingene har med konstruksjon av identitet å gjøre, men også av makt. Gjennom stedsfortellinger kan man se for seg og artikulere ulike fremtidsscenarioer. Og dette er politikk. Å studere arktiske diskurser er derfor også en innfallsvinkel til å forstå politiske prosesser bedre.

Hva er nord?

Til begrepet *nord* er det knyttet to assosiasjoner som egentlig er uforenlige: lys (jomfruelig, ren, uskyldig) og mørke (farlig, uhyggelig, djevelsk). På Nordpolen er det seks måneder med mørketid og seks måneder med midnattssol, noe som gir grobunn for forestillinger som enten tar utgangspunkt i alt lyset (mer enn noe annet sted) eller alt mørket (mer enn noe annet sted).

Dette har ført til en tvedelt oppfatning av menneskene i nord. De kan på den ene siden sees i et natur- og sivilisasjonsromantisk lys, som bærere av renhet, ekthet og naturlighet, men på den andre siden som representanter – og offer – for farlige, ukontrollerbare, mørke krefter. Særlig har urfolkene i nord, blant annet samer og inuitter, vært utsatt for denne stereotype dobbeltheten. De kan bli framstilt som naive, troskyldige naturbarn eller som farlige, trolldomsmechtige barbarer (Davidson 2005).

Slike forestillinger går helt tilbake til antikken, til historikeren Herodot, fire hundre år før Kristus, som igjen viser til Odysseen, fire hundre år før der igjen. De har på en måte alltid vært der. Dette splittede bildet av arktis går igjennom historien og er her fortsatt. Et par eksempler fra populærkulturen: Den amerikanske filmen *30 Days of Night*, fra 2007 (regissør: David Slade), forteller om hvordan byen Barrow i Alaska blir overtatt av vampyrer under mørketiden. Nord er her framstilt som demonisk. Motsatt er i Supermann-tegneseriene arktis stedet der Supermann trekker seg tilbake for å kontemplere i ro, for å hente krefter. Her har han sin ensomhetsborg: "Fortress of Solitude". Nord representerer her det uskyldige og rene.

To hovedsyn på Arktis kan forenkles slik: det nordlige som et nakent, øde intet som hindrer passasjen til Orienten. Eller motsatt: Det nordlige som ressurs, et sted for bosetting, et mulighetenes område. Det spørres om man ser det innenfra eller utenfra.

Hvordan forestillinger om nord og arktis oppstår, forandres og formidles i reiselitteratur og ekspedisjonsrapporter, i dikt, musikk og romaner, i vitenskapelige foretak, i avispressen, radio og film – det er slike ting humanistiske polarforskere kan bidra med.

Hvor er nord?

Er Tromsø i arktis? Det er et spørsmål det faktisk ikke er så lett å svare på. En første innvending vil kunne være at Tromsø ligger i subarktiske strøk. Og at arktis er lenger nord. La oss gå noen omveier for å innsirkle dette.

I 1940 skrev Cora Sandel en artikkel om Norge for et svensk publikum, "Om Norge", der hun gir et topografisk riss av landet, i fortid og nåtid, og der Nord-Norge får påfallende stor plass. Mens Nordland, Troms og Finnmark i kartsammenheng på den tid ble tegnet i mindre målestokk enn resten av landet, slik at sør ikke bare blir sentrum, men også størst, snur Sandel på perspektivet når hun om Norge skriver at "store deler er arktisk med mørketid og midnattssol" (Sandel 1940).

Cora Sandel hadde selv bodd i Tromsø fra hun kom fra Oslo 13 år gammel med foreldrene i 1893, og til hun ble voksen og dro til Paris, i 1905. For Sandel var Tromsø en arktisk by, som ble stedet for handlingen i tre av hennes romaner og flere noveller. Lys og mørke, vær og klima, vegetasjon og *avstand* er stikkord for hennes miljøskildringer, i en by som også står i tett interaksjon med omverden: trelast fra Arkhangelsk, fangst fra Ishavet, turister fra Hamburg, fiskere fra eller til Lofoten, russere, kvener og samer i bybildet.

Men igjen, er Tromsø en by i Arktis? I *Store norske leksikon* brukes blant annet 10°-isoterme som demarkasjonslinje: arktis er områder med middeltemperatur i juli på ti varmegrader eller kaldere (snl.no). I Tromsø er middeltemperaturen i juli rundt tolv. Altså for varmt for definisjonen – selv om Cora Sandel skriver at Tromsø har ti måneder vinter og to måneder ikke sommer.

Men med det er ikke svaret endelig gitt. Da utenriksminister Espen Barth Eide besøkte Tromsø i januar 2013 i forbindelse med konferansen Arctic Frontiers, og i forbindelse med at sekretariatet for Arktisk råd fra 2013 ble lagt permanent til Tromsø, sa han til avisa *Nordlys*: "Jeg er glad for at Norge har blitt fast vertskap for sekretariatet, og enda mer glad for at det skal ligge her i Tromsø som er midt i Arktis". Han omtaler også Tromsø som *hovedstaden i Arktis* (*Nordlys* 22.01 2013).

Barth Eides besøk ble kommentert av statsviteren Ingrid A. Melby i en begeistret kronikk i *Nordlys* 28. februar 2013, med tittelen "Vi er Arktis!" Melby har studert regjeringens Nordområdemelding og hvordan politikere snakker om arktisk tilhørighet og kan vise til at det er en utvikling på 2000-tallet fra å omtale Norge som et land med en arktisk landsdel, til å omtale Norge som et arktisk land. Og hun stiller seg bak denne nye arktiske identiteten.

2. mars kommer det imidlertid et motinnlegg i *Nordlys* med den litt irettesettende tittelen "Tromsø er ikke i Arktis – om du trudde det." Det er skrevet av en som skulle ha greie på sakene, professor i botanikk Arve Elvebakk, leder for Botanisk hage ved Universitetet i Tromsø. Han mener at arktis må defineres ut fra klima, og da faller Nord-Norge utfor, bortsett fra en snipp av Finnmark. Arktis er kjennetegnet av tundra, og i Tromsø har vi bjørkeskog, sier Elvebakk. Polarsirkelen kan i Norge ikke brukes som grense for arktis. Han viser til at Norges Forskningsråd og Polarinstittuttet har samme definisjon som han. Og han legger til: Han er leder for en arktisk hage, men den ligger ikke i arktis. Det ville være å lure turistene å reklamere med det, sier han.

Hvem har rett, statsviteren eller botanikeren? Og hva med Cora Sandel og hennes opplevelse av det arktiske? Svaret er at det ikke finnes noen vedtatt grense av Arktis mot sør. Før ble ofte polarsirkelen brukt, og da var Nord-Norge arktisk, men med ti grader-isoterme og tregrense faller landsdelen utfor, bortsett fra en stripe i Finnmark. Men det er altså ikke gitt at denne definisjonen skal være styrende.

Når utenriksminister Barth Eide plasserer Tromsø midt i Arktis, er det en politisk-administrativ definisjon han legger til grunn. Og dette har han dekning for i "Regjeringens Nordområde-strategi" fra 2006. Denne nyorienteringen begynte imidlertid allerede hos den borgerlige Bondevik-regjeringen. Det var Høyres utenriksminister Jan Petersen som i 2003 opprettet et ekspertutvalg for nordområdene, utfra begrunnelsen at Norge ikke har hatt noen politikk for nordområdene. Utredningen "Mot nord! Utfordringer og muligheter i nordområdene"

(NOU 2003:32) blir da starten på en ny æra. I forhold til mandatet foreslår utvalget å sette likhetstegn mellom nordområdene, Barentsregionen og arktis, og inkludere Nordland, Troms og Finnmark innenfor dette (ibid., s.21). I en slik politisk-administrativ definisjon er det altså ingen tvil om at Tromsø er en by midt i arktis.

Så til spørsmålet: Opplever folk det slik selv? Gradvis mer og mer, vil jeg si. Da jeg flyttet til Tromsø i 1996, omtalte byen seg som *porten* til Ishavet. Nå er vi altså, ifølge utenriksministeren, *midt i* arktis. Det er en vesentlig forskjell. Regjeringens nordområdesatsning har utvilsomt bidratt til å arktifisere byen. Men trolig begynte det før, med de nevnte OL-planene, som første gang ble presentert i Tromsø i mai 2003, med slagordet "arktisk magi". Og arktis-merket suser videre i det nyetablerte sykkelrittet "Arctic Race of Norway" fra 2013. Når oljeselskapet Statoil sa ja til å være hovedsponsor, utfra at det passet i deres profil, har det trolig mye med ordet "Arctic" å gjøre. Et arrangement med Nord-Norge eller subarktis i tittelen hadde neppe utløst de store sponsorpengene.

Jeg er ikke så bekymret for om at man skulle lure turistene med å kalle Tromsø arktis. For mange er det nettopp lyset – midnattssol og mørketid – som er forventingen til arktis, mer enn en spesiell vegetasjonstype, eller temperatur. Og jeg vil gå over til å si litt om dette, om polardag/polarnatt, som også er et av oppslagsordene i den nye *Barents Encyclopedia*.

Polardag/polarnatt

Mørket i nord har opp gjennom tidene vært sett som noe truende og farlig. Adam av Bremen skrev ca. 1075 verket *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum* (Historien om Hamburg stift og dets biskoper), der han i siste del tar for seg Skandinavia og øyer i nord. Det ytterste nord er for ham "mørket og kuldens bolig", et område "fylt av ufarbar is og dekket av et umåtelig mørke". Om en gruppe fornemme menn fra Frisland som har seilt nordover for å utforske havet, skriver han: "Plutselig for de inn i ishavets svarte mørke som knapt kunne gjennomtrenges med de menneskelige øyne" (Knutsen 1993:21).

Hvis man ser på referansene til Norge i spansk litteratur fra middelalderen og til opp igjennom barokken er det også mørket som er emblem for Norge. I en roman fra 1637, av Alonso Castillo Solórzano", heter det: "De kom inn i portrommet Norge. Så mørkt var det der inne" (Cabanillas Cárdenas 2013). Norge altså som symbol på ekstremt mørke, i spansk barokk.

I erkebiskop Erik Valkendorfs reiserapport fra Finnmark, ca. 1520, til pave Leo X i Roma får skildringen av lys og mørke en viktig plass.

Fra den 25de Marts til den 8de September er det der stadig Dag, uden at der kommer Taageveir, og Solen sees uden afbrydelse over Horizonten fra 4de Mai til 25de Juli. [...] Derimod sees Solen aldrig der om Vinteren fra 1ste November lige til 25de Januar, saa at man inde i Husene ikke engang kan se at spise Brød undtagen med tændt Lys. (Knutsen 1993:38)

En kunne tenke seg at de lyse sommernettene ville bli skildret med begeistring av de tilreisende, men det er ikke nødvendigvis tilfelle. I embetsmannen Gustav Peter

Bloms *Bemærkninger paa en Reise i Nordlandene og igjennem Lapland til Stockholm i Aaret 1827* (utgitt 1830) kan vi lese følgende:

En Omstændighed, der vil plage de fleste dertil uvante Reisende i Nordlandene, er de lyse Sommernætter. [...] han vil længere Tid have at kæmpe med det Ubehagelige derved [...] Naar jeg skulde sove, kjedede den [solen] mig mangfoldig. Det Første, jeg foretog mig ved mit Soveværelse, var derfor, at dække alle Vinduer til med Tepper saavidt som muligt. (Blom 1830:339).

(En moderne variant av dette å bli plaget av midnattssola finner man i filmen *Insomnia* av Erik Skjoldbjærg, fra 1997.)

Det er først med turismen at midnattssola blir en attraksjon, og et varemerke for 'the far north'. I 1865 åpnet det en fast skipsrute fra Hamburg til Hammerfest, og turistreiser nordover ble enklere fra kontinentet. I 1869 var den norske dikteren Bjørnstjerne Bjørnson på en foredragsturné i Nord-Norge, og i reiseskildringen "En ny feriefart" (1872) anbefaler han Nord-Norge på grunn av lyset:

samlede paa Dækket gaar Passagererne i Paavente af Midnatssolen [...] Strax den svømmende Ildkugle glider stort op over Horizonten [...] forvandles Himmel, Fjeld og Hav [...] Farvernes Harmonipragt [...] gav Fred, fuld og forklaret Fred. [...] Engang, som Midnatssolen var paa sit Skjønneste, kom Maanen op [...] Vi peb ham ud, saa ynkelig han drog sig hen, og dængede ham til med Latter. (Bjørnson 1872:26-28).

Månen kommer opp, men i nord er det midnattssola som regjerer, så turistene piper ut månen.

Lys, men også mørke, blir for Bjørnson positive aspekter ved nord. Det påvirker menneskene som bor der; "det gror dybere Tanker [...] i saa langt et Mørke og saa stort et Lys" (ibid., s.34).

Nordlys - aurora borealis

I 1893-96 forsøkte Fridtjof Nansen å drive over Polhavet ved å la skipet *Fram* fryse inn i isen. Da skipet hadde nådd 84 grader nord, gjorde han og Hjalmar Johansen et framstøt mot Nordpolen på ski, med hundesleder og kajakk. I ekspedisjonsrapporten *Fram over Polhavet* (1897) gir Nansen flere skildringer av vinteren og mørket. I kapitlet "Vinternatten" kan vi blant annet lese følgende: "Den svundne sol kaster sin vemodige glød ind i ensomheten. Det er naturens salme [...] Rødt brændende blod i vest mod den kolde, kolde sne. [...] og snart forlader solen os, og vi blir tilbage i mørket" (Nansen 1897, bind 1:207). Men med vinternatten kommer et annet lys frem: "Et vidunderlig nordlys var der. Stadig har vi dette selsomme lysspil, og aldrig blir en træt af at stirre på det; det er som det trollbinder syn og sind, så en ikke kan rive seg løs" (s.280). Et annet sted blir naturvitenskapsmannen enda mer lyrisk: "I nordlysflammen svæver rummets ånd over de stivnede vande. Sjælen bøier sig for nattens og dødens majestæt" (Nansen 1897, bind 2:275)

Med dette plasserer Nansen seg i en lang rekke av poetiske og mytologiske beskrivelser av nordlyset. I folketroen finner man i flere land eksempler på at man

tenkte seg at sjelen reiser i nordlyset – eller oppholder seg i det. At nordlyset er jomfruer som danser med hvite votter over himmelen, har også vært en forestilling i flere deler av Norden. Videre at det skulle gå an å kommunisere med nordlyset, ved å vinke med hvite kleder, eller ved å plystre. Det siste har trolig bakgrunn i at man mente nordlyset selv lagde lyd, en knitring eller spraking. Knut Erik Jensens film *Stella Polaris* (1993) slutter med at to barn, de to hovedpersonene, står og vinker til nordlyset med hvite tørkler.

Mer negativt ble nordlyset sett som å varsle krig og ulykker. At nordlyset kunne bli opplevd som farlig, finner man mange eksempler på i litteraturen. Blant annet forteller lederen for den østerriksk-ungarske polarekspedisjonen 1872-74, Carl Weyprecht, følgende om tromsømannen Elling Carlsen, som var med som islos: "Men når nordlysets bølger og slør flammer opp på himmelen, legger Elling Carlsen av seg alt metall han har på kroppen, selv beltespennen – for ikke å forstyrre harmonien i disse flytende figurene og trekke *lysets raseri* til seg" (Ransmayer 1991:110). - Mer populært ble det sagt at når Elling Carlsen fikk buksesig, ble det nordlys.

I norrøn mytologi kan man trolig gjenfinne nordlysbyen i forestillingen om den staselige gudebroen "Bifrost", veien mellom himmel og jord. Og også i forestillingen om "Gjallarbrua", som var lagd av lysende gull og gikk over elva Gjall, skillet mellom hjemmene til de levende og de døde. Det er spor av nordlyset i flere Eddadikt, blant annet i skinnet fra valkyrjenes skjold, men bare indirekte og billedlig fremstilt (Brekke og Egeland 1994).

En eksplisitt, og saklig drøfting av nordlyset er å finne i middelalderverket *Kongespeilet* (*Konungs skuggsjá*) fra ca. år 1250, et læreskrift i samfunnskunnskap og samfunnsmoral, utformet som en samtale mellom far og sønn, der faren forteller følgende om nordlyset:

Det er slik å se til som en ser en stor lue av en svær ild langt av lei. Det skyter opp i luften noe som ligner kvasse odder å se til, ujevne i høyden og meget urolige, snart er den ene høyere, snart den andre og dette lyset beveger seg stadig for synet som en flakkende ildslue. (Kongespeilet 2000:62).

Hva som lager fenomenet vet faren ikke, men kloke menn som har tenkt over dette har fremført tre gjetninger, sier han, og alle er mulige forklaringer, uten at han kan ta stilling til det:

Noen sier at ild omgir havene og alt det vann som flyter om jordkloden på den ytre siden [...] nordlyset skinner av den ilden som omgir de ytterste hav. Noen har også talt om at i den tiden solen løper under jordkloden om natten, så kunne et skimmer av dens stråler komme opp på himmelen. [...] Men det er også dem som tror [...] at isen og frosten tar slik makt at dette skimmeret stråler av det. (ibid., s.63).

Selv om de lærde ikke hadde noen endelig forklaring på nordlyset, er det i *Kongespeilet* likevel ikke noe overnaturlig og redselsslagent over forestillingen.

Både midnattssola og nordlyset opptrer med polarhimmelen som hovedscene. Mens midnattssola gjennomløper en ensformig bevegelse styrt av jordas vandring rundt sola, er nordlyset uforutsigbart både i sin forekomst og opptreden.

Det var et uendelig funklende farvespil, som overgår alt en kan drømme”, skriver Nansen om nordlyset i *Fram over Polhavet*: ”Stundom steg synet til en slik mægtighed at det næsten tog pusten fra en [...] Men netop som en står i åndeløs, ventende spænding, vips triller det hele nogen lette hurtige skalaer nedover, og er nede i det bare intet (Nansen 1897, bind 1:247).

Mens turister i hundre og femti år har kommet til det nordlige Norden for å oppleve midnattssola, er mørketids-turisme en gryende næring. Det å være i et sammenhengende mørke avbrutt av plutselig flakkende lys, uavhengig av tid på døgnet, oppleves som en liten åpenbaring. Mørket i nord har gått fra å være en truende makt til å bli en av polarområdenes fremste salgsartikler i turistmarkedet.

Grensene for arktis

Arve Elvebakk, i Universitetets botaniske hage, frykter som sagt at man lurer turistene hvis man sier at Tromsø er i arktis. Men gjør man det? Hvis man ser på utenlandske turistplakater for Nord-Norge, er det *midnattssola* som er et gjennomgående emblem for nord (- og ikke vegetasjonstype eller kulde). Tromsø museum hadde i 2013 en tysk utstilling på besøk, "Nordlandsreise. Historien om oppdagelsen av turistmålet Norge", og der kunne man se midnattssola som arktisk symbol på mye av reklamematerialet, blant annet på en av de tidligste store reklameplakatene for polarreiser, for skipsselskapet Norddeutscher Lloyd Bremen, fra 1914 (Kinzler og Tilman 2010:173). Og i Tromsø er det midnattssol.

Hva er da grensene for arktis? Den canadiske geografen Louis-Edmond Hamlin argumenterer i flere arbeider for at ikke bare temperatur, vegetasjon og breddegrad kan spille inn i en arktisdefinisjon, men også sosiokulturelle faktorer, som infrastruktur, bosetting og økonomisk aktivitet (Chartier 2007). Geografen J. Wreford Watson går enda lenger i retning av et inkluderende arktiskbegrep når han skriver at "the subject we call geography should pay at least as much attention to the climate of the mind as to the climate" (Grace 2001:54). Folks mentale forestillinger om stedet kan ikke være uvesentlig for en geograf, mener Watson.

Det kan i dag virke som det er politikerne som drar arktisgrensen sørover. Statsviteren Ingrid Melby peker som tidligere nevnt på at regjeringen i økende grad ønsker å understreke at Norge er et arktisk land, heller enn en nasjon med en arktisk landsdel. Fra å være innenrikspolitikk blir dermed Nord-Norge utenrikspolitikk. Og det er da også utenriksministeren som fronter nordområdepolitikken.

Den lengste strekking av arktis-grensen sørover jeg har sett, kommer fra Stoltenberg II-regjeringens olje- og energiminister Ola Borten Moe, i en kronikk i *Aftenposten* 3. april 2013. "En definisjon av Arktis er nord for 62 breddegrad", skriver han her. Sekstiandre breddegrad er sør for Trondheim, på Møre, og altså langt sør for polarsirkelen, som er på 66 grader nord. Trolig er utsagnet energipolitisk motivert. Borten Moe kan da vise til at Norge har omfattende erfaring med oljeutvinning i arktis, og at det går bra. Det er altså en politisk strategi bak en slik arktifisering av Norge. Et land som Island vil trolig være fornøyd med en ny breddegradsdefinisjon, for hvis man har polarsirkelen som arktis-markør, faller Island utenfor arktisk,

bortsett fra noen snipper i nord. Med Borten Moes definisjon er hele Island midt i arktis. Begreper er bevegelige. Og det er kamp om dem. Det er politikk. Det er arktiske diskurser.

Hvor langt sør kan man da sette arktis-grensen? Følger det penger med, vil nok mange dra i breddegrads-strikken. Da "University of the Arctic"-samarbeidet startet i 2001, var det definert som "an international cooperative network based in the circumpolar region" (wikipedia), mens nettverket i dag har medlemsuniversiteter langt utenfor arktis, som Aalborg, Aarhus og Roskilde universitet i Danmark, Durham i England, Aberdeen i Skottland, St. Petersburg i Russland og Seattle i USA., m.fl.

I Camilla Collets roman *Amtmannens døttre*, som kom ut i 1854-55, heter det på åpningssiden at handlingen utspiller seg i "et av landets nordlige amter". Litteraturstudentene i Tromsø tenker Nord-Norge når de leser dette, men på slutten av romanen, får vi en nærmere plassering. Den mannlige hovedpersonen, Kold (ja, merk navnet), er nå i Kristiania, og det heter: "Reisen op til amtmannens gård medtok i regelen to dager" (Collett 1969:247). Hvor langt kom man på den tid på to dager, med hesteskyss fra Kristiania? Jeg vil tippe til litt opp i Gudbrandsdalen. Er det et av Norges nordlige amter? For Kristiania-leseren var det kanskje *nord* på den tid. Men også i dag har vi, humoristisk vel og merke, uttrykket: "nord for Sinsen-krysset". Kanskje skulle vi sette Sinsen-krysset som arktis-grense?

Cora Sandel og nord

Jeg skal avslutte med Cora Sandel (1880-1974). Både fordi hun hadde viktige ungdomsår i Tromsø, og fordi hun i forfatterskapet har en særlig følsomhet overfor det nordlige. Hun har skrevet tre romaner som utspiller seg i Tromsø: *Alberte og Jakob* (1926), *Kranes konditori* (1946) og *Kjøp ikke Dondi* (1958). I tillegg er flere av novellene hennes lagt til Tromsø. I Sandels papirer er det også utkast til ytterligere to romaner fra byen, en oppfølger til *Alberte og Jakob* og en oppfølger til *Kranes konditori*, manus som imidlertid ikke ble realisert.

Omgivelsene er i Sandels Tromsø-romaner og -noveller noe annet enn kulisser, en tilfeldig ramme rundt handlingen. For eksempel er vær og årstider mer påtrengende, mer bestemmende for menneskenes liv enn det gjerne er lenger sør. Slik lyder starten på kapittel seks i *Alberte og Jakob*: "Snetykke, storm, rutebåtforsinkelse" (Sandel 2002:67). Tre ord der de to første, om været, determinerer det tredje. I Nord-Norge skapes avstand av værforholdene. Til sammenligning kjører Alberte metro i Paris i *Alberte og friheten*, selve storbyens fremkomstmiddel, som motsatt rutebåten nærmest er upåvirkelig av vær og klima.

Den både fysiske og psykiske påkjenningen et vedvarende snøvær med vind kan være, skildres inngående i *Alberte og Jakob*: "Sneen står som røk fra takene, piskes op i skavler rundt hjørnene, martrer menneskenes ansikter og blinder deres syn" (Sandel 2002:62). Selv huset, som vern mot omverdenen, blir for skrøpelig i et arktisk vintervær. "Stuene er som et ishav og verden utenfor en hvit og grå hvirvel" (ibid.) – en type snøvær, snøføyke, en i Tromsø kjenner godt igjen. Tilsvarende den arktiske vinternatten inneholder *Alberte og Jakob* skildringer av en arktisk sommer, med midnattssol. Og igjen beskrives dens virkning på menneskene: "på dagene følger uvirkelig blanke nætter, da alting oppløses i gyldent lys [...] Og en

ør sommernatsstemning med låt og latter slår ut i landskapet [...] Alverden besettes av det uavladelige lys" (Sandel 2002:161).

I et upublisert manus fra 1963 med tittel "Mit Tromsø" skriver Cora Sandel: "Naturskildringene i *Alberte og Jakob* er det i boken som direkte er kalkert på minner deroppefra, naturskildringer dikter man ikke, som ferdige kulisser står de uforanderlige i erindringen" (Sandel 1962). Oppmerksomheten rundt *stedet* i Sandels romaner fra nord har likevel vært liten. Byen har ofte vært sett på som en hvilken som helst småby. Det mener jeg er å underbetone lokaliteten.

I en kystby i Nord-Norge vil fjellene og havet, det store rommet som byen er plassert i, gjerne utkonkurrere bebyggelsen i kampen om betrakterens oppmerksomhet. Landskapsrommet er hele tiden i synsfeltet. Dette er helt påfallende når man leser *Alberte og Jakob*. Åpenheten i terrenget forsterkes av den sparsomme vegetasjonen, ja, vi merker at trær knapt spiller noen rolle i landskapet, det er de store landskapsformasjonene, med fjelltinder i forskjellig avstand, med storhavet utenfor, som skildres igjen og igjen.

Byen er en typisk kystby i Nord-Norge, motsatt Albertes lille verden med sine stengsler, skildres byen som åpen og pulserende, en by med samer og kvener og russere og tyske gatemusikanter og turister. "Bort gjennom gaten er de små uthengsskiltene med English spoken, man spricht Deutsch kommet frem, sammen med huder av ren, sel og isbjørn" (Sandel 2002:158). Det heter at skuter daglig kommer "med fuld fangst fra Ishavet" (s.194), at fiskerne er på vei innom til og fra Lofoten, at russeskutene kjøper tørrfisk, mens hurtigruta gir et pust av den store verden: "Hurtigruten har alle lys tændt, er som ingen anden årets kveld europæisk og storartet" (s.191). Vi får høre om typiske nordlandsbåter som fembøringer, nessekongene – dvs. handelsfamiliene langs kysten av Nord-Norge – blir nevnt som mulig ekteskapsmarked for Alberte, ja, helt ned på detaljplan merker vi at vi er i landsdelen: Beda Buck tigger rekling fra skutene på kaia (tørkete strimler av kveitekjøtt, en nordnorsk spesialitet), fottøy som omtales er røiserter (dialektalt for russerstøvel, en langskaftet støvel) og komager, samenes sommerfottøy, av garvet reinskinn, en type fottøy Alberte selv bruker. De lokale detaljene er både i utkanten av synsfeltet og midt i, for det er dette som er hverdag for Alberte. Ja, hun er selv nordlending, "Kem dokker mene?" sier Alberte når hun snakker til venninner eller til tjenestefolket (s.52), det er bare i "offisielle" sammenhenger hun snakker embetsstandens riksmål.

Hvorfor har stedet vært så lite påaktet i lesningen av romanen? En grunn kan være at Sandel har kamuflert byen der handlingen utspiller seg for å unngå en nøkkel-roman-lesning. Tilsvarende har fortolkerne villet unngå en stedfesting. En annen grunn kan være at sted gjerne påaktes lite i analyser av skjønnlitteratur: ytre handling og karakter, komposisjon, stil, fortellerteknikk og symbolikk – og andre ting – har som regel en forrang.

En tredje grunn til den manglende oppmerksomheten om det nordlige stedet hos Sandel kan være at det i liten grad har vært reflektert over arktis og det nordlige innenfor litteraturforskningen, motsatt den fokus Orienten og orientalisme har hatt. *Alberte og Jakob* inneholder etter min mening en type "Arctic narration", som er lite utforsket.

I "Mit Tromsø" skriver Sandel: "eftersom livet går kjenner jeg tydeligere, hvor dypt jeg slog mine røtter der" (Sandel 1962). Til sammenligning blir Sverige, der hun bodde fra 1921 og til sin død i 1974, aldri noe landskap i hennes diktning.

I Cora Sandels novelle "Lola" (1935) som er fra et skandinavisk kunstmiljø i Paris, opptrer det en maler fra Gamvik i Finnmark. Hans kunstneriske program lyder slik: "Det jeg skal male en dag, det e Nord-Norge. Da skal dem få se *bredde*. Enda har ingen malt det, som det skal males. Ja, jeg vil nu bare forsøke. Det e ikke sagt jeg kan, jeg heller" (Sandel 1935:213). Cora Sandel kan knapt sies å ha gitt oss Nord-Norge i sin bredde. Det er et bilde som bygger på relativt få år i Nord-Norge, likevel viktige barne- og ungdomsår, og det er et bilde sett fra et visst perspektiv, embetsstandens. Men dette er også et gyldig bilde, dette blikket delvis innenfra og delvis utenfra. Og det er, etter min mening, med et godt blikk for det arktiske.

I "Mit Tromsø" forteller Cora Sandel om seg og brødrene:

Vi kom til et friluftsparadis vi aldrig har glemt, aldrig sluttet å lengte tilbake til [...] På ski om vinteren, i båt om sommeren, opp og ned i fjellene både sommer og vinter. [...] På fastlandet og ute på øene mot ishavet tok fjellene fatt, men de blev ikke knugende på noen kant. Landskapet var åpent og fritt, og bare ved atlanterhavskysten i Bretagne har jeg hatt den følelsen av å leve i kosmos som man opplevde en vinterkveld øverst på øen [...]. (Sandel 1962)

Det spørres om det ikke er på tide å lese deler av Sandels forfatterskap ut fra en nordlig kontekst. Når man begynner å oppdage stedets betydning for Sandel, blir det i hvert fall utilstrekkelig å si at den nordnorske kystbyen som så ofte er skueplass i hennes prosa bare representerer småbyen generelt. Det er i Arktis vi er.

Bibliografi

Bjørnson, Bjørnstjerne: "En ny feriefart", i: *Mindre fortællinger 4*, København: Gyldendal 1872.

Blom, Gustav Peter: *Bemærkninger paa en Reise i Nordlandene og igjennem Lapland til Stockholm i Aaret 1827*, Christiania:Wulfsberg, 1830. Cabanillas Cárdenas

Brekke, Asgeir og Egeland, Alv: *Nordlyset. Kulturarv og vitenskap*, Oslo: Grøndahl og Dreyer, 1994.

Cabanillas Cárdenas, Carlos Fernando: "Norge i spansk barokkpoesi", i: *Skandinavisch-iber(oamerikan)ische Kulturbeziehungen*, red. av Thomas Seiler, Tübingen: A. Francke Verlag, 2013.

Collett, Camilla: *Amtmandens Døttre*, Oslo: Gyldendal, 1969.

Davidson, Peter: *The Idea of North*, London: Reaktion Books, 2005.

Grace, Sherill: *Canada and the idea of north*, Montreal: McGill - Queen's Press, 2001.

Knutson, Nils Magne: *Mørkets og kuldens rike. Tekster i tusen år om Nord-Norge og nordlendingene*, Tromsø: Cassiopeia, 1993.

Kongespeilet, oversatt fra norrønt av Anton Wilhelm Brøgger, Oslo:Bokklubben, 2000.

Morton, Timothy: "Practising Deconstruction in the Age of Ecological Emergency", i: *Teaching ecocriticism and green cultural studies*, red. av Greg Garrard, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2012.

Nansen, Fridtjof: *Fram over Polhavet*. Den norske polarfærd 1893-1896, Kristiania:Aschehoug, 1897.

Ransmayr, Christoph: *The terrors of ice and darkness [Die Schrecken des Eises und der Finsternis, 1984]*, oversatt til engelsk av John E. Woods, New York: Grove Press, 1991.

Ryall, Anka; Schimanski, Johan og Wærp, Henning Howlid: *Arctic Discourses*, Newcastle: Cambridge Scholars, 2010.

Schimanski, Johan; Theodorsen, Cathrine og Wærp, Henning Howlid: *Reiser og ekspedisjoner i det litterære Arktis*, Trondheim:Tapir, 2011.

Sandel, Cora: *Alberte og Jakob*, Oslo: Gyldendal, 2002.

Sandel, Cora: *Mange takk doktor*, Oslo: Gyldendal, 1935.

Sandel, Cora: "Mit Tromsø", 1962, Nasjonalbiblioteket, Håndskriftsamlingen, Ms. fol. 3834, nr. 54.

Sandel, Cora: "Om Norge", Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling, Oslo: Ms. fol. 3834, nr. 36.

Aviser:

Aftenposten, 3. april 2013.

Aftenposten, 12 april 2013.

Klassekampen, 3. november 2012.

Nordlys, 22. januar 2013.

Nordlys, 28. februar 2013

Nordlys, 2. mars 2013.

Artikkelen springer ut av en foredrag holdt for administrasjonen for Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning ved UiT (Fram-senteret, Tromsø, 19. april 2013) – og en forelesning for studenter og ansatte fra Humboldt universitetet i Berlin, på besøk i Tromsø (UiT, 30. mai 2013).

Forfatterbio

Henning Howlid Wærp er professor i nordisk litteratur ved Institutt for kultur og litteratur, Universitetet i Tromsø - Norges arktiske universitet. Sist publiserte artikkel: "Mordet som ble avlyst på grunn av en naturopplevelse Om Anne B. Ragdes *Zona Frigida* (1995)", i: *Fra Wergeland til Knausgård. Lesninger i nordisk litteratur*, red. av Hans Kristian Rustad og Henning Howlid Wærp, Akademika forlag 2014.

Summary

The article discusses the definition of the Arctic in Norway – by asking questions like 'where is the Arctic, what is the Arctic' – and by investigate extracts from literature and politics, travelogues and tourism. The author shows that there are multiple definitions of the Arctic, and that many of them are connected to certain interests.

Keywords: arktis, Cora Sandel, Tromsø, nordområdene, midnattssol, mørketid.